

Lucyna Czyżniewska

Ochrona wartości kulturowych w planach zagospodarowania przestrzennego województw

Ochrona Zabytków 39/2 (153), 107-110

1986

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

4 w omawianym zakresie uznano za wystarczający, natomiast do art. 20 p. 2, gdzie mowa o planach zagospodarowania przestrzennego zgłoszono postulat, aby obiekty ujęte ewidencją konserwatorską (a więc niekoniecznie rejestrem zabytków) mogły być przedmiotem kontroli konserwatorskiej. Określono w ten sposób, co dla praktyków jest oczywiste, funkcjonalne znaczenie ewidencji jako urzędowego instrumentu działania. Ewidencję zatem, tj. wszelkie kartoteki, publikowane spisy zabytków, obiektów objętych ochroną konserwatorską itp., uznano za urzędową formę określania tego, co jest zabytkiem i co nazywamy środowiskiem kulturowym lub dziedzictwem kultury. Czy istnieje możliwość, a ta-

że i potrzeba objęcia rejestrem zabytków np. całego zakresu dziedzictwa historycznego, które M. Kurzątkowski określa mianem architektury rodzimej? (por. „Ochrona Zabytków”, nr 1, 1985, s. 3 i nast.). Zamieszczona wyżej wypowiedź J. Pruszyńskiego jest nie tylko interpretacją podstawowych dla ochrony zabytków pojęć, lecz głosem w obronie wypracowanych już przez służbę konserwatorską środków praktycznie służących jej działaniom. Jest to wykładnia naszego prawa i obowiązku do działania zgodnie z ustawą, na rzecz spuścizny historycznej.

dr Lech Krzyżanowski

THE TERMS "HISTORIC MONUMENT" AND "CONSERVATION PROTECTION" IN THE LIGHT OF THE LAW OF FEBRUARY 15, 1962

The author argues the opinion of the Ministry of Culture and Art confining the use of the term "historic monument" to registered objects only, which affects detrimentally work possibilities of conservation services in Poland. According to

the author all activities which precede conservation and are carried out with a view to establish a historic value of a given object should be a special prerogative of conservation offices.

LUCYNA CZYŻNIEWSKA

OCHRONA WARTOŚCI KULTUROWYCH W PLANACH ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO WOJEWÓDZTW

W połowie 1985 r. minęło 10 lat od wprowadzenia w życie III etapu reformy podziału administracyjnego kraju i utworzenia 49 nowych województw. W grudniu tego roku minęło 8 lat od terminu obrad VI Krajowego Przeglądu Planów Przestrzennego Rozwoju Województw, na którym prezentowano pierwsze plany ich zagospodarowania. Była to nowa forma planów wiążących ściślej plany miejscowe z planami regionalnymi i planem krajowym, a także planowanie przestrzenne z planowa-

niem społeczno-gospodarczym i programowaniem inwestycji.

Świadomość potrzeby rozciągnięcia opieki konserwatorskiej na większe struktury przestrzenne niż pojedyncze zabytkowe zespoły urbanistyczne narastała od wielu lat. Od dawna zdawano sobie sprawę z konieczności sprecyzowania zasad ochrony walorów kulturowych w planach zagospodarowania przestrzennego wyższego od planów miejscowych rzędu.¹ Pomimo to problema-

¹ Patrz: referaty L. Kozakiewicza i A. Krzyszkowskiego wygłoszone na Ogólnopolskiej Sesji Naukowej PKZ (Hrubieszów 1958) poświęconej studiom historyczno-urbanistycznym w świetle potrzeb planowania przestrzennego, „Biuletyn Informacyjny PKZ”, nr 17, Warszawa 1970; W. Kalinowski, *Problemy ochrony i konserwacji zabytkowych układów przestrzennych miast i osiedli*, Toruń 1971; referat J. Klimka wygłoszony na Ogólnopolskim Seminarium Konserwatorskim poświęconym metodologii kompleksowych badań i dokumentacji konserwatorskiej (Kraków 1973) – „Materiały i sprawozdania konserwatorskie województwa krakowskiego”, nr 73, WKZ Kraków Zespół Dokumentacji Zabytków, Kraków 1973; referat J. Kubiaka wygłoszony na zorganizowanej przez PKZ konferencji naukowej pt. *Zagadnienia studiów historyczno-konserwatorskich na tle studium przedmieść Lublina i studium rewaloryzacji Starego Miasta w Lublinie* (Lublin 1973), „Materiały OIK PKZ”, Warszawa 1973; referaty H. Orlińskiej i S. Latoura wygłoszone na sesji naukowej *Rewaloryzacja zabytkowych miast na Pomorzu Zachodnim* (Szczecin 1975), *Rewaloryzacja zabytkowych miast na Pomorzu Zachodnim*, cz. I i II, *Materiały sesji naukowej Politechniki Szczecińskiej*, Szczecin 1975; artykuł W. Kalinowskiego, *Badania nad historią budowy miast polskich w trzydziestolecie*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, t. XX,

z. 2, 1975; referaty H. Pieńkowskiej, K. Pawłowskiego i J. Koziańskiego wygłoszone na Ogólnopolskiej Konferencji Problemowej TUP (Lublin 1975) – *Rola planowania przestrzennego w rewaloryzacji miejskich zespołów zabytkowych*, „Materiały TUP”, z. 68, Lublin 1975; opracowanie K. Józefczyka, *Studium konserwatorskie w zakresie możliwości adaptacji rozproszonych obiektów zabytkowych na tle rozwoju przestrzennego województwa bydgoskiego*, PKZ, Toruń 1976; rozprawa doktorska E. Muszyńskiej, *Problemy zagrożonych relikwów urbanistycznych małych miast regionu łódzkiego*, przygotowana pod kierunkiem prof. H. Adamczewskiej-Wejchert na Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej i obroniona w 1975 r., opublikowana przez Instytut Urbanistyki i Planowania Przestrzennego PW w 1977; praca studialna L. Czyżniewskiej, *Rola i funkcja małych miast zabytkowych położonych poza aglomeracjami miejsko-przemysłowymi na przykładzie Golubia i Nieszawy*, podjęta na zlecenie ZG PKZ w 1976 r. i opublikowana w „Materiałach i studiach PKZ” w roku 1977; wypowiedzi i opracowania O. Sawickiego (dotyczące Góry Kalwarii-Czerska) i T. Rutkowskiego (dotyczące Chochołowa) prezentowane na I Przeglądzie Regionalnym Planów Zagospodarowania Przestrzennego Miast Historycznych (Polski Północnej) w Rzeszowie (1977).

tykę tę zasygnalizowano w planach kilku zaledwie województw.² Znalazło się pośród nich województwo toruńskie, w planie którego sprawy ochrony wartości kulturowych ujęto w sposób najszybszy.³ Z niedociągnięcia tego wyciągnięto w resorcie kultury i środowiskach konserwatorskich właściwe wnioski, pilnie zmierzając do sporządzenia międzyresortowych wytycznych dotyczących zasad i sposobu ujmowania problematyki konserwatorskiej w planach zagospodarowania przestrzennego województw następnych generacji. Możliwości praktycznego zastosowania takich wytycznych opracowanych na zlecenie Instytutu Kształtowania Środowiska przez Krzysztofa Pawłowskiego i Janusza Stępkowskiego sprawdzono w 1979 r. na przykładzie województwa toruńskiego, korzystając z istniejącego już materiału konserwatorskiego, weryfikując go i znacznie rozszerzając (treściowo, a także o szczebel planów zagospodarowania przestrzennego zespołów gmin i gmin). Do współpracy zaproszono współautorkę planu mgr inż. arch. Barbarę Dembińską i kierownika Pracowni Urbanistycznej PKZ w Toruniu oraz autorkę niniejszego artykułu. Praca spotkała się z wysokim uznaniem Ministerstwa Administracji, Gospodarki Terenowej i Ochrony Środowiska, któremu podlega planowanie przestrzenne i uzyskała w 1980 r. nagrodę II stopnia za wybitne osiągnięcia w przestrzennym kształtowaniu miast i wsi, ochronie środowiska, gospodarce komunalnej i mieszkaniowej. We wrześniu 1980 r. na seminarium w Białobrzegach przedstawiono ją architektom wojewódzkim i kierownikom wojewódzkich biur planowania przestrzennego, w maju 1981 r. – wojewódzkim konserwatorom zabytków przebywającym na naradzie w ośrodku Ministerstwa Kultury i Sztuki w Radziejowicach.

Równocześnie z poszukiwaniem zakresu problemowego i formy zapisu wniosków konserwatorskich w planowaniu wielkoprzestrzennym środowisko konserwatorskie pracowało nad określeniem formy i miejsca planów rewaloryzacji w systemie planowania przestrzennego (przypis 1). Z inicjatywy Zarządu Muzeów i Ochrony Za-

bytków Ministerstwa Kultury i Sztuki odbyła się w Warszawie w dniach od 9 do 11 listopada 1979 r. konferencja konsultacyjna, podczas której konserwatorzy i zaproszeni liczni reprezentanci służb planowania przestrzennego omawiali zagadnienia zakresu i trybu sporządzania planów rewaloryzacji. We wnioskach z konferencji stwierdza się, że problemy rewaloryzacji należy ujmować i rozwiązywać w każdej skali planowania przestrzennego.

Do podobnej konkluzji doprowadziło podsumowanie wyników przeprowadzonego w 1978 r. przez TUP konkursu nr 58 na plan rewaloryzacji zespołu staromiejskiego Grudziądza w ujęciu modelowym,⁴ w którym, aby prawidłowo rozwiązać problemy konserwatorskie miasta, musiano pracować w skalach od 1:25000 do 1:200 i ustosunkować się do roli ośrodka w systemie osadniczym województwa i kraju.

W grudniu 1979 r. Międzyresortowa Komisja do spraw Rewaloryzacji Miast i Zespołów Staromiejskich rozpatrzyła przygotowane przez Zespół Ekspertów tej Komisji Ustalenia Ramowe, tryb i zakres przygotowań planistycznych i projektowych dla rewaloryzacji miast i zespołów staromiejskich. Ustalenia te po akceptacji właściwych ministrów rozesłano do stosowania w marcu 1980 r.

Finałowym dokumentem w interesującej nas sprawie są sprecyzowane przez ten sam Zespół w 1981 r. Wytyczne do opracowania problematyki ochrony wartości kulturowych w planach zagospodarowania przestrzennego. Podczas ich formułowania wykorzystano wiele wcześniejszych materiałów, przeprowadzono także liczne konsultacje środowiskowe. Rozpatrzone i akceptowane przez komisję międzyresortową, podpisane przez przedstawicieli Ministerstwa Administracji, Gospodarki Terenowej i Ochrony Środowiska oraz Ministerstwa Kultury i Sztuki – praktycznie obowiązują do dnia dzisiejszego.

Tymczasem od 1 stycznia 1985 r. znajdujemy się w odmiennej jakościowo sytuacji formalno-prawnej – weszła w życie Ustawa o planowaniu przestrzennym z 12 lipca 1984 r., która pociąga za sobą konieczność opracowania nowych zarządzeń wykonawczych i instrukcji (wytycznych) do sporządzania planów zagospodarowania przestrzennego. Chodzi o to, aby w jak największym stopniu uwzględniły one dotychczasowe osiągnięcia w zakresie ochrony wartości kulturowych. Z drugiej strony – wchodzimy właśnie w końcową fazę pierwszego etapu prac nad planami zagospodarowania przestrzennego województw drugiej generacji. Byłaby zatem odpowiednia pora na wymianę doświadczeń w dziedzinie przygotowywania i możliwości wprowadzania do tych planów zagadnień konserwatorskich, do czego upoważniają Wytyczne.

Opracowania takie przygotowuje się w kilku oddziałach PKZ (Warszawa, Kraków, Wrocław, Szczecin). Warto więc może pokrótce przypomnieć opracowanie toruńskie, podzielić się uwagami, jakie nasuwają się z perspektywy minionego czasu, wskazać popełnione błędy, przedstawić uzupełnienia dokonane w sporządzonych obecnie materiałach konserwatorskich do planu zagospodarowania województwa wrocławskiego. Sprawdzając możliwości zastosowania modelu wytycznych konserwatorskich do planów zagospodarowania

² A. Ciborowski z zespołem (J. Smogorzewski, J. Galon-Kozakiewicz, B. Legacka), *Kształtowanie i ochrona środowiska w planach przestrzennego zagospodarowania województw*, referat opracowany na VI Krajowy Przegląd Planów Przestrzennego Rozwoju Województw, Warszawa 1977; T. Zarębska, *Zagadnienia ochrony wartości środowiska kulturowego w planach przestrzennego zagospodarowania województw*, wypowiedź na VI Krajowym Przeglądzie Planów Przestrzennego Rozwoju Województw, „Komunikat TUP”, 40/1/78, s. 111–115.

³ W skład autorskiego zespołu planu wchodził konserwator zabytków mgr Bernadetta Zobołowicz; część konserwatorska planu zawierała: wskazanie ośrodków z zachowanymi historycznymi zespołami urbanistyczno-architektonicznymi, a wśród nich miast o wybitnych walorach krajobrazowych; określenie zabiegów, które te zespoły ze względu na ich rangę i stan zachowania substancji zabytkowej wymagają (kompleksowa rewaloryzacja, kompleksowa sanacja, odbudowa lub wymiana zabudowy w formach architektonicznych dostosowanych do skali i charakteru zabudowy historycznej). Wszystkie historyczne zespoły urbanistyczno-architektoniczne objęto przy tym strefami krajobrazowo-kulturowymi, w których należy przestrzegać zasad: „przestrzennego wkomponowania zabytkowego zespołu w obecne i przyszłe przedsięwzięcia inwestycyjne; adaptacji nie naruszającej zabytkowych struktur, do nowych potrzeb społecznych; przywrócenia poszczególnym obiektom ich wartości estetycznych i użytkowych”.

⁴ Pierwszą nagrodę zdobył zespół pod kierunkiem doc. dra Andrzeja Gruszeckiego.

przestrzennego województwa na przykładzie województwa toruńskiego, na wstępie wykonano studium zintegrowanych walorów (kulturowych i przyrodniczych) tego obszaru. Polegało ono na sporządzeniu rejestru zasobów, ich szczegółowym rozpoznaniu terenowym i ocenie wartości, stanu zachowania, prawidłowości funkcjonowania i użytkowania, stopnia atrakcyjności dla otoczenia. Korzystano przy tym z istniejących już opracowań, w tym materiałów zawartych w pierwszej edycji planu, związanych z problematyką ochrony i kształtowania środowiska przyrodniczego i kulturowego oraz zasadami zagospodarowania turystycznego województwa. Poszerzono je informacjami uzyskanymi w Instytucie Turystyki, w Zakładzie Geografii Ekonomicznej UMK, Muzeum Etnograficznym, PTTK, u Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i Wojewódzkiego Konserwatora Przyrody.

Przedstawione na podkładzie mapowym w skali planu (1:100.000) studium zawierało oznaczenie:

- zespołów staromiejskich z zachowaną historyczną strukturą przestrzenną,
- zespołów wiejskich z zachowaną wartościową strukturą przestrzenną, rozplanowaniem lub zespołami budownictwa ludowego;
- rozproszone zespoły i obiekty zabytkowe położone poza zespołami staromiejskimi wraz z obiektami archeologicznymi i etnograficznymi;
- miejsca pamięci narodowej (upamiętnione miejsca walk i męczeństwa);
- wybitne obiekty współczesnej działalności człowieka oraz
- rezerwy przyrody, parki krajobrazowe, strefy krajobrazu chronionego.

Na mapie naniesiono także rejony koncentracji ruchu turystycznego (w rozbiciu na turystykę krajoznawczą, wypoczynek świąteczny i pobytowy), szlaki (tematyczne) i trasy turystyczne, wielkie centra, zespoły i obiekty krajoznawcze oraz lasy o wybitnych walorach dla rekreacji.

Analiza sumy zasobów pozwoliła na wyodrębnienie wyraźnie kształtujących się (lub możliwych do wyodrębnienia poprzez umiejętne kształtowanie zasad ładu przestrzennego, odpowiednie zagospodarowanie i zręczną politykę realizacyjną) i wzajemnie wzbogacających struktur kulturowo-przyrodniczych (architektoniczno-krajobrazowych).⁵ Określono także miejscowości o najwyższych walorach krajobrazowych.

Równocześnie trwały prace związane z poznaniem rozwoju historycznego osadnictwa na tle dziejów i przemian w zagospodarowaniu terenu dzisiejszego województwa (składającego się z kilku krain historyczno-geograficznych).

W następnej fazie pracy przeprowadzono analizy:

- dotychczasowych tendencji rozwojowych chronionych miast (i dawnych miast),
- funkcji miastotwórczych,
- roli i wzajemnych powiązań jednostek osadniczych oraz rozproszonych zespołów i obiektów zabytkowych w strukturze funkcjonalno-przestrzennej województwa.

W ich wyniku wyłoniono jednostki zagrożone degrada-

cją (wyludniająca się) i stagnacją – wymagające wzmocnienia, zmiany lub uzupełnienia funkcji miastotwórczych. W stosunku do pojedynczych obiektów zabytkowych wymagania dotyczyły: zmiany użytkownika, pilnej interwencji konserwatorskiej lub konserwacji w formie trwałej ruiny.

Najważniejszym elementem pracy była jednak analiza możliwości i zagrożeń oraz studium uwarunkowań, bez których wytyczne konserwatorskie pozostałyby jedynie suchymi, statycznymi i mało realnymi wnioskami do planu. Na tym etapie pracy całą zgromadzoną wiedzę dotyczącą tego obszaru oraz jego dóbr kultury i przyrody skonfrontowano już nie tylko z istniejącym stanem zagospodarowania województwa, ale ze wszystkimi elementami planu. Przeprowadzono to w celu:

- znalezienia potencjalnych możliwości rozwojowych dla podlegających jednostek osadniczych (aby powstrzymać procesy degradacji) oraz korzystnych (wariantowych) sposobów użytkowania rozproszonych zespołów i obiektów zabytkowych przez ich społeczne zagospodarowanie dla różnych, lecz gwarantujących prawidłowe i ekonomicznie uzasadnione wykorzystanie i wyeksponowanie zabytku, potrzeb;
- odczytania planowanych przekształceń i uświadomienia zawartych w nich zagrożeń oraz sytuacji konfliktowych między planowanym rozwojem gospodarczym województwa a koniecznością ochrony jego walorów kulturowych i przyrodniczych.

W ten sposób wydzielono te elementy planu, które wiążą się z zagadnieniami ochrony walorów kulturowych pozytywnie i negatywnie, dynamicznie wpływając na ich stan i możliwości zachowania.⁶

Problemy te powiązano dodatkowo z programami gospodarczymi i zamierzeniami resortu kultury.

Na podstawie przeprowadzonej analizy zintegrowanych zasobów, oceny ich wartości, określenia konieczności ochrony, analizy planowanych kierunków rozwoju województwa i przewidywanych skutków programowanych przekształceń sprecyzowano wnioski konserwatorskie. Zawierały one ogólne zasady i warunki ochrony oraz kształtowania środowiska kulturowo-przyrodniczego polegające na zespole czynności porządkowych, zachowawczych, zapobiegawczych i kreatywnych. Dotyczyły zaś chronionych obszarów (szczególnie wartościowych struktur architektoniczno-krajobrazowych), miast, wsi i rozproszonych obiektów zabytkowych w zakresie: warunków zabudowy i zagospodarowania, wymaganych działań i zabiegów konserwatorskich⁷ i ich kolejności, stopnia i kierunków pożądanego rozwoju, sugestii dotyczących roli i funkcji w sieci osadniczej regionu, wskazań dotyczących konieczności opracowania dalszych

⁵ Obszarów mających wybitne walory i wymagających szczególnej uwagi i ostrożności w formułowaniu zasad ich przyszłych przekształceń (w planowaniu) oraz kompleksowych działań na rzecz ich ochrony.

⁶ Rozważaniami przede wszystkim objęto predyspozycje terenów i podział na jednostki funkcjonalno-przestrzenne obszaru województwa w planie jego zagospodarowania w kontekście szczególnie wartościowych struktur kulturowo-przyrodniczych, planowany system osadniczy, planowany system komunikacyjny i infrastrukturę techniczną, planowany w ramach programu Wisła system kaskadowania doliny dolnej Wisły.

⁷ Miejskie zespoły zabytkowe o wybitnych wartościach wymagające kompleksowej rewaloryzacji konserwatorskiej, miejscowości zabytkowe wymagające wypełnienia (odbudowy) tkanki staromiejskiej, miejscowości o wybitnych walorach ekspozycji krajobrazowej wymagające ograniczeń w zakresie nowych inwestycji, proponowane wsie letniskowe o charakterze zabytkowym i wartościach krajobrazowych.

materiałów studialnych, planistycznych i projektowych.⁸ Określono obszary wymagające współpracy województw dla kompleksowej ochrony krajobrazu kulturowo-przyrodniczego i poszczególnych dóbr kultury. Postawiono także wnioski o podjęcie badań konserwatorskich historycznego osadnictwa wiejskiego ziemi chełmińskiej. Ze względu na studialny charakter opracowania pominięto w nim zagadnienia etapowania procesów rewaloryzacji; nie zbilansowano niezbędnych nakładów finansowych, mocy przerobowych, potrzeb materiałowych, sprzętowych i lokalizacyjnych dla grup remontowo-bu-

⁸ M. in. studiów specjalistycznych, uzupełniających dla chronionych obszarów, planów szczegółowych zagospodarowania i rewaloryzacji dla najcenniejszych zespołów staromiejskich, studiów urbanistyczno-konserwatorskich dla chronionych ośrodków, planów zagospodarowania chronionych wsi w szczegółowszych skalach.

⁹ Nie związane z liniami podkładów mapowych i istniejącymi, łatwymi do zidentyfikowania elementami przestrzeni.

dowlanych i konserwatorskich realizujących zadania konserwatorskie. Mankamentem opracowania było niewykonanie studium historycznej sieci komunikacji i transportu drogowego, wodnego i kolejowego; mało precyzyjne oznaczenie granic obszarów chronionych⁹ (co wynikało z krótkich terminów wyznaczonych na badania); niezwrócenie uwagi na historyczne podziały administracji kościelnej.

Na zdecydowane trudności natrafiono w poszukiwaniu osadnictwa wiejskiego i zachowanych wartościowych wiejskich układów przestrzennych.

Braki te usiłujemy wyeliminować w podobnym opracowaniu przygotowywanym w toruńskiej pracowni urbanistycznej PKZ dla województwa wrocławskiego.

*dr Lucyna Czyżniowska
Pracownia Urbanistyczna
PP PKZ – Oddział w Toruniu*

Sierpień 1985 r.

THE PROTECTION OF CULTURAL VALUES IN PLANS FOR LAND DEVELOPMENT IN PROVINCES

In this article the author discusses problems arising from conservation proposals with regard to plans for land development in Polish provinces. The first part of the article gives a short account of a growing interest of conservators in these problems. Further on in the text the author lists the works undertaken after the introduction in 1975 of a new administrative division of the country and the works done after 1977 when first plans for land development of provinces were reviewed. These measures were aimed at working out rules of procedure concerning the principles of including problems of the protection and use of cultural values in the plans.

In the next part of the article the author presents a conservation study based on the example of Toruń province in

order to test in practice a scope of proposals made and possibilities to have them introduced into the 2nd generation of plans for land development in provinces. The author discusses the employed technique of work, gives a brief description of the analyses made and points out the mistakes which should be avoided in the work on conservation guide-lines for Wrocław province. When emphasizing the importance of "Guide-lines for the Report on Problems of the Protection of Cultural Values in Plans for Land Development" drawn in the fall of 1981 by the Experts of the Inter-Branch Commission for the Rehabilitation of Towns and Old-Town Complexes, the author has stressed the need not to mishandle the content of this document in the preparation of executive instructions for the new 1984 Law on land development.

CALOGERO BELLANCA

HISTORYCZNE CENTRUM PALERMO

Historyczne centrum Palermo jeszcze kilkadziesiąt lat temu stanowiło serce miasta. Otoczone murami i wałami, pochodzącymi z okresu władzy dynastii aragońskiej, którego piętno jest ciągle widoczne w pewnych niewielkich fragmentach miasta. Miasto wzrastało zgodnie z naturalnymi warunkami, ściśle się do nich stosując lub przeciwstawiając według idealnych zasad geometrii. Dzisiaj zostało pozbawione naturalnego kontekstu, który je określał.

W Palermo poszczególne okresy historyczne, z wyjątkiem okresu wojen punickich, mogą być dokładnie odtworzone. Jednym z najwcześniejszych, a do dziś widocznych, etapów rozwoju jest miasto muzułmańskie (przetrwowało aż do przemian w XV i XVI w.), charakteryzujące się nieregularnym systemem ulic, bocznymi przejściami o lokalnym znaczeniu (*aziqqa*) i rozgałęzioną strukturą ślepych zaułków.

W drugiej połowie XV w. rozpoczęły się, zainicjowane przez senat, przeobrażenia urbanistyczne oparte na kompleksowym programie powiększenia i uregulowania przestrzeni miejskiej. Równocześnie z odbudową pier-

ścienia okalających murów, które w XV w. istniały w połowie, kontynuowano modyfikację systemu ulic, szczególnie wzdłuż osi Cassara (1564–1584), poszerzonej i przedłużonej w celu osiągnięcia brzegu morskiego. Tym samym przeprowadzono pierwszą, wielką urbanistyczną regulację średniowiecznego założenia miejskiego, opierając się na wyraźnie sformułowanych zasadach.

Nowe zakony powstałe w okresie kontrreformacji po Soborze Trydenckim, rywalizując między sobą aktywnie uczestniczyły w rozbudowie miasta. Otwarcie Via Maqueda – zaplanowane w 1596 r. i przeprowadzone w 1600 – zrationalizowało urbanistyczny układ przez skrzyżowanie ulic. Utworzony w ten sposób plac *Quattro Canti* (Piazza Vigliena lub Teatro del Sole), nawiązując do tradycji średniowiecznej i podnosząc rangę Kościoła, wprowadził Palermo w nową, manierystyczną, a później barokową, kulturę Europy. Powstanie placu stworzyło podział na cztery dzielnice: Palazzo Reale, Monte di Pietà, Castellemare, Tribunali.